

الغيبة شیخ طوسی؛ بین کلام و حدیث - علیرضا منفرد

فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه

سال چهاردهم، شماره ۵۶ «ویژه کتابشناخت متون امامیه»، پاییز ۱۳۹۶، ص ۴۶-۶۰

الغيبة شیخ طوسی؛ بین کلام و حدیث

علیرضا منفرد*

چکیده: در میان کتب شیعه، کتاب‌های شیخ طوسی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. از جمله کتاب الغيبة. این کتاب از یک سو کتابی کلامی و از سوی دیگر کتابی حدیثی است. شیخ در این کتاب روایاتی را گرد آورده که امروزه غیر از طریق او در دسترس ما نیست. همچنین نوع نگارش مباحث کلامی شیخ در کنار نقل حدیثی، به گونه‌ای است متفاوت با آنچه اساتید او سید مرتضی و شیخ مفید در عموم نوشته‌های خویش داشتند. همه این‌ها الغيبة را کتابی متمایز در میان آثار مکتب بغداد کرده است.

کلیدواژه‌ها: الغيبة، شیخ طوسی، کلام، حدیث، مکتب بغداد.

---

*. دانشجوی کارشناسی ارشد و عقائد دانشگاه قرآن و حدیث monfaredkia@yahoo.com

ابو جعفر محمد بن حسن طوسی، ملقب به «شیخ الطائفه» فقیه، محلّث، مفسّر و متکلم نامدار شیعه در قرن پنجم هجری قمری در سال ۳۸۵ در خراسان متولد شد. و به سال ۴۶۰ در نجف درگذشت.

شیخ طوسی و آثار او به دلایل متعددی از دیرباز مورد توجه محققین علوم دینی قرار داشته است. می‌توان برخی از آن دلایل را به شرح زیر بر شمرد:

۱. آثار سرآمد در حوزه‌های مختلف دینی

آثار مختلف او در حوزه‌های مختلف دینی سرآمد بود. چه در فقه و فقاهت که تا حدود یک قرن، یعنی تا زمان ابن ادریس حلی (۵۹۸م)، بزرگان علماء همگی مقلّد او بوده فتوای جدیدی صادر نکردند.^۱ در حدیث دو کتاب گران‌سنگ «تهذیب» و «استبصار» او در شمار کتب اربعه شیعی جای گرفت، مضاف بر کتاب امالی و احادیث فراوانی که از طریق سایر کتب او به دست ما رسیده است. در تفسیر نیز، «التبيان» او عنوان اولین کتاب جامع تفسیری شیعه را از آن خود کرده و می‌توان آن را هم کتاب حدیثی دانست و هم کتاب علوم قرآنی. در کلام، کتاب «الغيبة» او -که موضوع این نوشتار است- و کتاب‌های دیگری که خود از آن کتب در الفهرست خویش یاد کرده، مانند کتاب «هدایة المسترشد و بصیرة المتعبد»^۲ و کتاب «المفصح فی الإمامة» تلاش کلامی او را نشان می‌دهد.^۳ غیر از این‌ها دو کتاب «رجال» و «الفهرست» او در شمار مهمترین منابع رجالی شیعه قرار دارد و در ادعیه کتاب «مصابح المتهجد» او در شمار معتبرترین مصادر است. تألیفاتی در

۱. معجم رجال الحديث، ج ۱۵، ص ۲۴۷.

۲. الفهرست، ۴۵۱.

۳. الفهرست، ۴۴۷.

حوزه‌های مختلف دینی به ویژه در آغاز غیبت کبری و در دوره‌ای که مرجعیت شیعه نوپاست و تنها دو فقیه معروف «شیخ مفید» و «سید مرتضی» را که هر دو از مشایخ وی می‌باشند، تجربه کرده است، بر اهمیت و جایگاه او در میان علمای شیعه می‌افزاید.

۲. وراثت مدرسه بغداد و احیای مدرسه و مکتب قم

وی در سال‌های واپسین عمر و دوران ثمره‌دهی خویش، مؤسس مدرسه و حوزه علمیه نجف است که می‌توان آن را به نوعی جمع بین دو مدرسه قم و بغداد دانست. بی‌شک سهم فراوان مدرسه قم در حفظ میراث حدیثی شیعه غیر قابل انکار است. بزرگانی همچون صدوق و کلینی و آثار آن‌ها در همه حوزه‌های دینی اعم از کلامی و فقهی و تفسیری، صبغة حدیثی دارد که این رویکرد، در مدرسه بغداد پیش از طوسی یعنی بغداد شیخ مفید و بغداد سید مرتضی چندان ادامه نیافت، ولی عامل مهمی در حفظ تراث حدیثی شیعه شد. اما شیخ طوسی که پس از مفید و مرتضی بر مستند مرجعیت شیعه در بغداد تکیه زد، با توجه مضاعف به حدیث نسبت به مشایخ خویش، حال و هوای مدرسه قم را در بغداد احیا کرده و با آثار خود، حفظ میراث حدیثی شیعه را استوار نمود. با این وجود، توجه به مبانی عقلی در مباحث کلامی و همچنین توجه اصولی در مباحث فقهی، که ثمرة مرجعیت بغداد بود، در آثار وی نیازی به تبیین نداشته و به وفور یافت می‌شود. از این رو می‌توان او را فرزند دو مدرسه قم و بغداد دانست که در نهایت در نجف مستقر شد.

۳. حکومت شیعی آل بویه

از سال ۳۲۰ که آغاز فرمانروایی آل بویه در سرزمین‌های فارس و سپس عراق

است، عرصه برای یکه تازی عباسیان تنگ‌تر شد و فضای گسترهای پیش روی بزرگان علمای بغداد در گسترش مبانی فکری شیعی فراهم گشت. این داستان تا سال ۴۴۸ - یعنی همان سالی که کتابخانه شیخ توسط ترکان حنفی مذهب سلجوقی آتش گرفت، و وی مجبور به مهاجرت به نجف شد - ادامه داشت. مشابه این بستر، سال‌ها بعد در دوره صفویه، برای علامه مجلسی و علمای متاخر آن عصر به وجود آمد. می‌توان شباهت‌هایی را میان این دو دوره برشمرد که از حوصله این نوشتار خارج است.

۴. دسترسی به منابع دست اول

پیش از قدرت یافتن ترکان سلجوقی و آتش‌سوزی در کتابخانه شاهپور، این کتابخانه که توسط دیلمیان تأسیس گشته بود، پر بود از کتب متعددی که شامل اصول أربعهائ و سایر مؤلفات و نوشته‌جات پیشینان شیعه و غیرشیعه بود. منابعی که شیخ به آن دسترسی داشته است، امروزه به دلایل متعددی بیشتر آنها در دسترس نیست. شیخ خود نیز کتابخانه‌ای بزرگ داشت که میراث سید مرتضی و پیش از او مفید بود. آن کتابخانه نیز در آتش حملات سلجوقیان از بین رفت.

بررسی کتاب الغيبة

در میان آثار شیخ طوسی، کتاب «الغيبة» ویژگی‌های خاصی دارد که آن را از دیگر آثار متمایز کرده است. کتاب وی هم در شمار کتب حدیثی قرار دارد و هم در شمار کتب کلامی. از این رو از هر دو منظر به شکل مستقل قابل بررسی است.

بررسی حدیث شناسانه کتاب

شیخ الطائفه در «الغيبة» قریب به ۵۰۰ روایت آورده است. برخی از روایات

تکرار شده و برخی از آن تقطیع‌هایی از یک روایت دیگر است. اما مجموع روایات تکراری از ۲۰ عنوان تجاوز نمی‌کند. حدود ۳۰ حدیث نیز، سخنی از غیرمعصوم است و دلالتی بر تقریر یا فعل معصوم ندارد، بلکه یا شرح واقعه‌ای تاریخی در دوران غیبت صغیری یا پیش از آن، یا شرح حال وکیل یا یکی از اصحاب معصومین است.

آن چه اهمیت الغيبة را بسیار بالا می‌برد حدود ۳۳۵ حدیث است که نمی‌توان آن را در منابع پیش از او یافت. این عدد گویای آن است که الغيبة کاملاً می‌تواند به عنوان یک منبع حدیثی دست اول به شمار آید.

به همین دلیل است، که علامه مجلسی «الغيبة» را از مصادر بحار دانسته و بیش از ۳۸۵ حدیث را از الغيبة نقل کرده که در اکثر موارد (حدود ۳۵۰ مورد) نام «الغيبة» را در ابتدای اسناد خویش ذکر کرده است.

در میان احادیث این کتاب، حدود ۵۰ حدیث، مستندا از کلینی نقل شده که می‌توان آن را در الکافی یافت. حدود ۲۵ حدیث دیگر نیز مستندا از کتب شیخ صدق مخصوصاً کمال الدین آورده شده است. شیخ در موارد انگشت شماری هم به الغيبة نعمانی، کشی، کتاب سلیم بن قیس هلالی و... ارجاع داده که عدد مجموع آنان از تعداد انگشتان دست‌ها فراتر نخواهد رفت.

در میان سایر احادیث الغيبة می‌توان حداکثر تا ۸۰ حدیث را یافت که شیخ به سند خویش نقل کرده، اما مشابه این حدیث را محدثان پیش از طوسی در کتبی که به ما رسیده است، نقل کرده‌اند.

بدین سان حدود ۶۷ درصد احادیث منقوله در «الغيبة» در کتب پیش از او که به ما رسیده است، یافت نمی‌شود، حدود ۱۴ درصد از این احادیث، با اختلافی اندک، یا با اسنادی متفاوت در کتب پیش از او که به ما رسیده است، یافت

می شود. و حدود ۲۰ درصد از احادیث این کتاب، تکرار احادیشی است که اکنون در سایر منابع در دسترس است.

این مطلب را از طریق دیگری نیز می توان دریافت. با احتساب منقولات علامه مجلسی در بخار، در می باییم که وی بیش از ۸۰٪ کتاب الغيبة را در بخار ذکر کرده است.

با بررسی اسانید احادیشی که شیخ در کتابش نقل نموده، در می باییم که شیخ از کتاب هایی نقل کرده که در روزگار او موجود بوده و امروزه به دست ما نرسیده است. بارزترین نمونه آن کتاب فضل بن شاذان نیشابوری است. فضل - بنابر آن چه نجاشی و خود طوسی در فهرست هایشان تصریح کرده اند - کتب فراوانی داشته که حداقل سه کتاب او پیرامون موضوع مهدویت با عنوان «کتاب القائم علیهم السلام» و «کتاب الملاحم» و «کتاب اثبات الرجعة» است که متأسفانه امروزه در دسترس ما نیست، البته احتمال فراوانی وجود دارد که اکثر روایات نقل شده در آن کتاب، توسط جامع نویسان قرن بعد جمع شده باشد که در نتیجه امروزه در دسترس است. این کتاب ها مخصوصاً کتاب سوم در دسترس شیخ الطائفه بوده، همان که برخی از آن به عنوان «کتاب الغيبة» فضل بن شاذان یاد می کنند.

نمونه ای دیگر، کتاب یعقوب بن نعیم است که شیخ تعداد انگشت شماری حدیث از او نقل کرده. این کتاب با توجه به توصیف نجاشی از آن که در شرح وی گفته، پیرامون امامت است. همچنین شواهد پیداست که شیخ از تلعکبری نیز کتابی در همین موضوع در اختیار داشته است.

البته همه احادیشی که شیخ در این کتاب آورده مستند نیست. احادیث آن در

بررسی محتوای حدیثی - کلامی «الغيبة»

مواردی مرفوع و گاهی مرسل است. اما این، روال غالب بر کتاب نیست. چنانکه از روایان اهل سنت نیز در موارد اندکی بهره برده و مثلاً از ابوهریره نیز در صورت لزوم حدیث آورده است.

کتاب مشتمل بر هشت فصل است. با بررسی هر یک از فصول این کتاب و مطالب کلامی و حدیثی که شیخ آورده، نکات قابل توجهی قابل انتاج است.

فصل اول: فصل فی الكلام فی الغيبة

شیخ در این فصل، مباحث کلامی فراوانی پیرامون اثبات وجود امام زمان در دوران غیبت مطرح می‌کند. وی ادله مخالفین را دو قسم بیان می‌دارد: یک قسم منکران اصل امامت و دیگری فرق غیر امامی شیعه. سپس بعد از بحث طولانی در اثبات امامت، به تحلیل آراء و نظرات هر یک از فرق پرداخته و از این دو رهگذر، غیبت امام زمان را اثبات می‌کند.

وی در این فصل تنها در رد واقفیه ۲۲ روایت نقل می‌کند و در نهایت می‌گوید که احادیث دال بر امامت امام علی بن موسی الرضا علیهم السلام بیش از این است و ما به همین مقدار اکتفا می‌کنیم. (الغيبة: ۴۲) سپس چهل حدیث از احادیثی را که واقفیه بدان استدلال می‌کنند، ذکر کرده و یک یک به تحلیل آن پرداخته است.

سپس ده حدیث در طعن علی بن حمزه بطائی و سایر بزرگان واقفیه آورده و در پایان می‌نویسد: «و الطعون على هذه الطائفة أكثر من أن تحصى لا نطول بذكرها الكتاب.» (الغيبة: ۷۰)

سپس به بحث کلامی مفصلی در معنای غیبت می‌پردازد و در خصوص مسئله معنای غیبت و دفع شباهات پیرامون آن ادله‌ای کلامی مطرح می‌کند. نکته قابل

تمجید در این بیانات کلامی، توجه شیخ به تک تک آراء موجود زمانه خویش است که از این فقرات، می‌توان اطلاعات دقیقی از فرقه‌های موجود در عصر شیخ به دست آورده، فرقه‌هایی که امروزه اثری از بسیاری از آنها نیست.

سپس شیخ مطالبی درباره اختصاص عدد دوازده برای تعداد ائمه اطهار آورده و پس از نقل بیست و چهار روایت کوتاه و بلند مسند در این خصوص نوشته است: «آن چه نقل کردیم گوشه‌ای از روایاتی بود که در این زمینه صادر شده است و اگر می‌خواستیم به وارد کردن این روایات بپردازیم، کار کتاب به درازا می‌انجامید.» (البیهقی: ۱۵۶) سپس در بحثی کلامی پیرامون این روایات، آنها را متواتر معنوی می‌داند. در این جهت با استناد به نقل‌هایی از کتب مخالفین تعداد ائمه اطهار را تثبیت می‌کند.

شیخ بعد از همه این مقدمات، از صفحه ۱۵۸ کتاب بحث را به موضوع مهدویت اختصاص داده و از مسأله غیبت و صدور روایات فراوان در این زمینه قبل از ابتدای دوران غیبت، آغاز می‌کند. وی پانزده روایت دال بر پیش‌بینی غیبت نقل می‌کند و باز هم می‌نویسد: «و الأخبار في هذا المعنى أكثر من أن تحصى. ذكرنا طرفا منها لثلا يطول به الكتاب.» (البیهقی: ۱۷۳)

شیخ بعد از بیان این روایات به اختصار به دفع شباهات مقدار پرداخته و تواتر معنوی را اثبات می‌کند و احتمالات غلط را پاسخ می‌دهد.

شیخ سپس چنین استدلال می‌کند که همه امت متفقند که یک مهدی در این امت ظهور می‌کند و دنیا را از عدل و داد سرشار می‌سازد. او در تثبیت این مطلب نوزده روایت آورده، با اشاره به این که این‌ها گوشه‌ای از روایات پیرامون این باب است. سپس چنین استدلال می‌کند که اگر اثبات شود این مهدی از فرزندان امام حسین علیه السلام است، ثابت می‌شود که او فرزند امام حسن عسکری علیه السلام است،

زیرا فرد دیگری نیست که چنین ادعایی داشته باشد. بنابر این شیخ پس از بیان روایات مربوط به اینکه مهدی از امت پیامبر است، ده حدیث آورده، به این مضمون که مهدی از فرزندان امیرالمؤمنین و از نسل امام حسین علیهم السلام است.

او در این اثنا، اقوال چند گروه را می‌آورد: کسانی که قائل به حیات و عدم شهادت امیرالمؤمنین هستند، معتقدان به امامت محمد بن حنفیه، ناووسیه، واقفیه، محمدیه، کسانی که امام حسن عسکری را قائم می‌شناسند، کسانی که قائل به فترت بعد از امام عسکری هستند، کسانی که قائل به امامت جعفر کذاب هستند، کسانی که تصور می‌کنند امام عسکری فرزندی نداشته است، کسانی که امامت را از امام عسکری به بعد منقطع می‌دانند کسانی که تصور می‌کنند امام زمان فرزندی دارد و ائمه را ۱۳ نفر می‌دانند. شیخ طوسي همه را با ادله عقلی و نقلی رد می‌کند. و به این ترتیب فصل اول پایان می‌یابد.

۱٪ از حجم این فصل، روایات و ۴۹٪ از آن مباحث کلامی خود شیخ است.^۱
همین مطلب به تنها ی می‌رساند که این کتاب هم کلامی و هم حدیثی است.
حجم فصل اول -که سهم بزرگی از حجم کتاب را به خویش اختصاص داده-
۴۸٪ حجم کل کتاب یعنی تقریباً نیمی از کتاب است.

فصل دوم: فصل الكلام فی ولادة صاحب الزمان و إثباتها بالدليل و الأخبار
شیخ این فصل را -که حجم کمتری نسبت به فصل قبل دارد- با این بحث آغاز می‌کند که اثبات ولادت امام زمان علیهم السلام هم به دلیل عقلی و هم به دلیل نقلی، میسر است. وی بعد از شرح کوتاهی از دلیل عقلی بر ولادت امام زمان، ۲۹ حدیث پیرامون این مسأله می‌آورد که برخی از آنان، استنادهای مختلف از یک

۱. درصدها بر مبنای شمارش کلمه به وسیله‌ی نرم افزار انجام شده است.

روایت است.

فصل دوم غیر از نیم صفحه اول آن، فصلی کاملاً حدیثی به شمار می‌آید که حجم مطالب کلامی این فصل تنها حدود ۳٪ است و ۹۷٪ باقی مانده به احادیث اختصاص دارد. ضمن آن که فصل دوم تنها ۵٪ از حجم کل کتاب را به خود اختصاص داده است.

فصل سوم: فصل أخبار بعض من رأي صاحب الزمان ع

و هو لا يعرفه أو

عرفه فيما بعد

شیخ این فصل حدیثی را با این عبارت تکراری شروع می‌کند: «روایاتی که شامل کسانی می‌شود که ایشان را دیده‌اند، در حالی که ایشان را نمی‌شناختند یا بعد از آن شناختند، بیش از آن است که قابل شمارش باشد، گرچه ما گوشه‌ای از آن را ذکر می‌کنیم.»

وی پس از این ۱۶ روایت نسبتاً مفصل در این باب نقل می‌کند. حجم این فصل ۷٪ از کل کتاب است.

فصل چهارم: فصل بعض معجزات الإمام المهدي ع

و ما ظهر من جهته ع

من التوقيعات على يدي سفراه

شیخ در ابتدای این فصل، باز هم مطابق گذشته، به کثرت روایات موجود پیرامون این باب اشاره می‌کند که تنها گوشه‌ای از این روایات را بیان داشته است. وی می‌نویسد: «و أما ظهور المعجزات الدالة على صحة إمامته في زمان الغيبة فهى أكثر من أن تحصى غير أنا نذكر طرفا منها.» سپس شیخ ۶۶ حدیث پیرامون معجزات امام زمان ع نقل می‌کند.

این فصل نیز کاملاً صبغهٔ حدیثی دارد و جز نیم صفحه‌ای در پایان که شاید حداکثر ۲٪ حجم فصل باشد، قادر مباحث کلامی و کاملاً حدیثی است. این فصل ۱۱٪ از کل کتاب را شامل می‌شود.

فصل پنجم: فصل فی ذکر العلة المانعة من ظهور الحجة علیه‌ی

شیخ در این فصل ابتدا علت مانعهٔ ظهور را خوف از قتل می‌داند، سپس بحث کلامی ارزشمندی پیرامون وجه عقلی آن و بعد حکیمانهٔ غیبت می‌آورد و در تأیید مدعای خویش روایاتی بیان می‌کند.

وی در میانهٔ فصل توضیح می‌دهد که چرا مسألهٔ امتحان شیعیان که در برخی احادیث مطرح است، نمی‌تواند علت مانعهٔ ظهور باشد. سپس برخی از این دسته از احادیث را نیز نقل می‌کند.

وی در این فصل پنجاه و پنج حدیث نقل کرده که ۷۸٪ از حجم این فصل را شامل می‌شود و ۳۲٪ باقی مانده، مباحث کلامی شیخ است. این فصل کمتر از ۳٪ از حجم کل کتاب را به خود اختصاص داده است.

فصل ششم: فصل سفراء الإمام المهدي علیه‌ی و الظروف التي أحاطتهم في السفاررة و ذكر أمور أخرى

وی در این فصل ابتدا به معرفی وکلای سایر ائمهٔ علیهم السلام می‌پردازد. مددوهین از وکلای ائمه با معرفی تک تک آنان و روایاتی که در مدح آنان شرف صدور یافت در این فصل آمده است. این فصل به نوبهٔ خود، علاوه بر مباحث کلامی و حدیثی، واجد محتوایی رجالی نیز هست.

شیخ طوسی، از حمران بن اعین شروع کرده و چهارده تن از سفرای معصومین

قبل از امام زمان علیهم السلام را به اسم شناسانده و حدیثی را که در خصوص آنان دلالت بر سفارت و وکالت آنان از جانب معصومین دارد، بیان می‌کند.

سپس هفت تن از وکلای مذموم را معرفی کرده و تفصیل این مطلب را به سایر کتب ارجاع می‌دهد. در جرح برخی از این افراد، حدیث نقل نموده و در جرح برخی دیگر، اشاره به حوادث تاریخی کرده است.

بعد از این به معرفی وکلای چهارگانه غیبت صغیری یا همان نواب اربعه می‌پردازد. برای سفیر اول عثمان بن سعید عمروی ۶ روایت، ذیل سفیر دوم محمد بن عثمان ۱۰ روایت، ذیل سفیر سوم حسین بن روح نوبختی ۲۳ روایت و در نهایت ذیل سفیر چهارم علی بن محمد سمری ۶ حدیث نقل می‌کند.

پس از این به مدعیان دروغین بابیت یا سفارت می‌پردازد و هفت تن را نام می‌برد که حسین بن منصور حلاج در شمار این افراد قرار دارد. شیخ ذیل هر کدام حکایتی را که ناظر به ادعای آنان و یا اثبات کذب آنان است، بیان می‌دارد، بعد از این شیخ توقیعاتی در مدح ۴ نفر دیگر غیر از سفرا می‌آورد.

این فصل ۹۵ حدیث در بردارد، ولی برخی از آنها در تعریف حدیث یعنی حاکی بودن قول یا فعل یا تقریر معصوم، نمی‌گنجد، زیرا برخی از آنها نقلی از راویان پیرامون احوال شخصی غیر معصوم است.

این فصل که صبغه حدیثی -کلامی- رجالی دارد، بعد از فصل اول حجم بیشتری داشته و ۱۷٪ از کل کتاب را شامل می‌شود. و سرشار است از نکات ریز و درشت درخور توجهی از تاریخ عصر قبل از شیخ که به دلیل قرب شیخ به آن زمان، می‌تواند دلالت‌های تاریخی مهمی در برداشته باشد.

فصل هفتم: فصل ذکر بعض الشبهات حول الإمام المهدي علیه السلام

این فصل یکی دیگر از اهداف مهم شیخ در نگارش کتاب، یعنی بر طرف کردن تزلزل‌های موجود میان شیعیان پیرامون امامت صاحب الزمان در دوران ابتدایی غیبت کبری را بیان می‌دارد. شیخ در این فصل پنج شبهه از شبهات پیرامون امام زمان علیه السلام را مطرح کرده و به آنها پاسخ می‌دهد:

- ۱- مسئله طول عمر امام زمان است. بحثی کلامی با پنج روایت
  - ۲- نقد و بررسی اخباری به این مضمون که امام زمان علیه السلام خواهد مُرد و سپس زنده خواهد شد، یا این که کشته خواهد شد. هفت روایت در پاسخ به این مطلب.
  - ۳- مشخص نبودن زمان ظهور. ۱۰ روایت.
  - ۴- روایاتی که زمان‌هایی برای ظهور مشخص کرده‌اند و این که این زمان‌ها قابل جایجایی است و توضیح مسئله بداء. مباحثی کلامی و چهار حدیث.
  - ۵- برخی از علامات پیش از ظهور. شصت و دو روایت بدون بیان یا توضیحی پیرامون آن‌ها.
- در مجموع، حدود ۹۰٪ محتوای این فصل، حدیثی است و این فصل حدود ۷٪ از کل کتاب را در برگرفته است.

فصل هشتم: فصل فی ذکر طرف من صفاته و منازله و سیرته علیه السلام

فصل هشتم کتاب شیخ بی‌هیچ مقدمه‌ای با احادیث آغاز شده و شیخ تا پایان کتاب، به بیان روایاتی پیرامون امام زمان علیه السلام و صفات و ویژگی‌ها و جایگاه ایشان پرداخته است.

در این فصل ۲۳ حدیث نقل شده و حجم این فصل نسبت به کل کتاب کمتر از ۲٪ است.

جمع‌بندی

در مجموع، حدود یک چهارم (۲۶,۳٪) کتاب الغيبة شیخ طوسی اختصاص به مباحث کلامی شیخ داشته و سه چهارم باقی مانده اختصاص به نقل احادیث دارد. این از یک سوی، اهتمام شیخ به احادیث در طرح مسائل کلامی، و از سوی دیگر، اهمیت این کتاب در هر دو بعد حدیثی و کلامی را نشان می‌دهد.

از ویژگی‌های فraigیر کتاب، این است که شیخ در بیشتر مواقع، هنگامی که به بیان روایات پرداخته، طرح مباحث کلامی و یا فقه الحدیث را کنار گذاشته و مباحث کلامی را قبل از نقل احادیث می‌آورد. لذا کتاب در قسمت‌های حدیثی، مانند کتاب کافی، بدون بیان و شرح ذیل هر روایت می‌باشد.

همچنین وی در موارد فراوانی پس از بیان چند روایت در موضوع، به کثرت روایات در آن مورد اشاره می‌کند. این نشان می‌دهد که انگیزه شیخ در نگارش کتاب، صرفاً دفع شباهات بوده، نه استقصای روایات. لذا در بیان ادله روایی به حداقل مورد نیاز خود اکتفا کرده است.

الغيبة کتابی کلامی حدیثی است که صبغه حدیثی آن بیشتر است. امروز این کتاب، قدیمی‌ترین منبع ما برای بسیاری از احادیث است.

منابع

۱. ابن أبي زینب، محمد بن ابراهیم، *الغيبة*، تهران: نشر صدق، ۱۳۹۷ق.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، *الخصال*، ق: نسیم کوثر، ۱۳۸۲ ش.
۳. _____، *اعتقادات الإمامی*، تهران: اسلامیة، ۱۳۷۱ ش.

٤. _____، *الأعمال*، تهران: كتابچی، ۱۳۷۶.
٥. _____، *ثواب الأفعال و عقاب الأفعال*، تهران: ارمغان طوبی، ۱۳۸۲.
٦. _____، *عيون أخبار الرضا عليه السلام*، تهران: دار الكتب الإسلامية، بي تا.
٧. _____، *كمال الدين وتمام النعمة*، قم: دار الحديث، ۱۳۹۵.
٨. _____، *معانی الأخبار*، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۳.
٩. الطوسي، محمد بن الحسن، *الإستبصار فيما اختلف من الأخبار*، تهران: دار الكتب الإسلامية، ۱۳۹۰.
١٠. _____، *الغيبة*، قم: دار المعارف الإسلامية، اول، ۱۴۱۱ ق.
١١. _____، *الفهرست*.
١٢. _____، *رجال الطوسي*، قم: مؤسسة النشر الإسلامي التابعة لجامعة المدرسین بقم المقدسه، ۱۳۷۳.
١٣. برقي، احمد بن محمد، *رجال البرقى - الطبقات*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۲، اول.
١٤. جبرئيلي، محمد صفر، *سير تطور كلام شيعه*، تهران: هنگام، ۱۳۹۴.
١٥. خويي، ابوالقاسم، *معجم رجال الحديث و تفصيل طبقات الرواية*، قم: معجم رجال الحديث و تفصيل طبقات الرواية، اول، ۱۳۷۲.
١٦. فقهی زاده، عبدالهادی، علامه مجلسی و بحار الأنوار، تهران: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۹.
١٧. فهرست كتب الشيعة وأصولهم وأسماء المصنفين وأصحاب الأصول، قم: ستاره، ۱۴۲۰.
١٨. کشي، محمد بن عمر، *رجال الكشي - إختيار معرفة الرجال*، مشهد: مؤسسه نشر دانشگاه مشهد، ۱۴۰۹.
١٩. كليني، محمد بن يعقوب بن اسحاق، *الكافى*، تهران: دار الكتب الإسلامية، ۱۴۰۷.
٢٠. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقى، *بحار الأنوار الجامعة للدرر أخبار الأئمة الأطهار*، بيروت: ار إحياء التراث العربي، ۱۴۰۳.
٢١. مفید، محمد بن محمد، *الإرشاد في معرفة حجج الله على العباد*، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳.
٢٢. نجاشی، احمد بن علی، *رجال النجاشی*، قم: مؤسسة النشر الإسلامي التابعة لجامعة المدرسین بقم المشرفه، ۱۳۶۵.
٢٣. سایت noormags.ir.
٢٤. نرم افزار جامع الأحادیث نور، ۳، ۵.